

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛДЫҚ ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫН
ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

**ВОПРОСЫ ТРАНСФОРМАЦИИ
СЕЛЬСКИХ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ КАЗАХСТАНА**

**ISSUES OF TRANSFORMATION
OF RURAL LABOR RESOURCES IN KAZAKHSTAN**

С.Т. ЖУМАШЕВА¹

экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

А. МҰХАНОВА²

экономика ғылымдарының кандидаты

Ж.Б. СМАҒУЛОВА²

экономика магистрі

¹Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы
және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты

²Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті

Аңдатпа. Еңбек ресурстарын трансформациялау теориясы мен әдістемесі қарастырылады. «Еңбек ресурстары» және «еңбек» түсініктеріндегі негізгі айырмашылықтар көрсетілген. Ауылдық жерлерде жұмыс күшінің жағдайын бағалау қарастырылған. Жұмыс күшінің трансформациялау үдерістері, олардың есептеу әдістеріндегі өзгерістер зерттелген. Әлемнің дамыған елдерінің жұмыс күшіне сұранысты болжаудың әртүрлі тәсілдері келтірілген. Ауылдағы еңбек ресурстарының сандық және сапалық көбеюіне әсер ететін факторлар анықталған. Ауыл еңбек ресурстарын 2020 жылға трансформациялау бойынша болжам жасалған.

Аннотация. Рассмотрены теория и методология трансформации трудовых ресурсов. Показаны основные различия понятий «трудовые ресурсы» и «рабочая сила». Дана оценка состояния трудовых ресурсов в сельской местности. Изучены процессы трансформации трудовых ресурсов, изменения в методике их исчисления. Приведены различные подходы к прогнозированию потребности в рабочей силе развитых стран мира. Определены факторы, влияющие на количественное и качественное воспроизводство трудовых ресурсов села. Дан прогноз трансформации трудовых ресурсов села до 2020 года.

..... 185

Проблемы агрорынка, октябрь - декабрь / 2017 г.

Abstract. The theory and methodology of labor resources transformation have been considered. The main differences between the concepts "labor resources" and "labor force" have been presented. The evaluation of the condition of labor resources in rural areas has been done. The labor resources transformation processes, changes in their calculation methods have been explored. Various approaches to forecasting the need in labor force in the developed countries have been presented. Factors influencing on quantitative and qualitative reproduction of rural labor resources have been determined. The forecast of the rural labor resources transformation by 2020 has been done.

Түйінді сөздер: ауылдық жерлердегі еңбек ресурстары, ауылдық жерлер, болжау, трансформациялау, әлеуметтік жаңғырту, әлеуметтік-еңбек саласы, жұмыс күшіне сұраныс.

Ключевые слова: сельские трудовые ресурсы, сельские территории, прогнозирование, трансформация, социальная модернизация, социально-трудовая сфера, потребность в рабочей силе.

Key words: rural labor resources, rural areas, forecasting, transformation, social modernization, social and labor sphere, demand for labor force.

шылығының инновациялық дамуы жағдайында еңбек ресурстарын молайту және олардың құрылымын өзгерту проблемалары теориялық және практикалық аспектілерде маңызды болып табылады. Ауылдың әлеуметтік саясатының және өңірлердің әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламаларының негізі болып табылатын еңбек ресурстарының болжамы, олардың қажеттілігін және оларды барынша тиімді пайдаланудан күтілетін қолжетімділік арасындағы теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталған.

Трансформация процесінде әлеуметтік-еңбек саласындағы жүйелік өзгерістердің тікелей көрінісі еңбек ресурстарын жұмыспен қамту құрылымындағы өзгеріс болып табылады.

Еуропа елдерінде еңбек ресурстарын трансформациялау процестері негізінен техникалық-өндірістік және әлеуметтік-экономикалық жағдайға байланысты әр елдің ұлттық сипатын анықтайды. Ұлыбританияда жұмыс орындарын сақтау және құру шығындарын азайтады, ал оқыту мен қайта даярлау шығындарын көбейтеді. Кейбір дамыған елдерде демографиялық ахуалды нашарлатқан жағдайда, еңбек ресурстарын басқару саясаты оны қымбатқа түсіріп, оның белсенді бөлігіне ие болды: бір жағынан ерте зейнетке шығуды көтермелеу мемлекеттік шығындарды көтерсе, ал екінші жағынан білікті мамандардың жетіспеушілігіне әкеледі. Бельгияда бұл басымдықтар экономикалық жаңару саясатымен өзара байланыстырылған, Канадада әйелдерді жұмыспен қамтуды қамтамасыз етеді, Францияда – артық өндіріссіз өндірісті жаңғыртады, Швецияда – ауылдық жерлердегі жастарды қолдайды.

Шетелдік әдістеме үшін еңбек ресурстарын болжаудың әртүрлі тәсілдері бар, бірақ олардың көпшілігі жалпы, ұлттық, аймақтық, өнеркәсіптік деңгейлерде және құрылымдық өзгерістердің ерекшеліктерін ескере отырып саралануда.

жоғары деңгейге жеткен көптеген батыс елдерінде әртүрлі тәсілдерге ие. Мысалы, АҚШ-та ауыл шаруашылығына деген қажет-тілік – технологиялық процесті, еңбек бөлу процесін де көрсететін жұмысшы кәсіптерінің сыныптауышы. Ол тарифтік разрядтардың лауазымдарына негізделетін экономикалық қызмет түрлері шеңберінде білікті жұмысшылардың кәсіби құрамы бойынша болжамдалады. Жоғарыда аталған дамыған елдердің әрқайсысының сипаттамалары қазақстандық еңбек нарығында да байқалады, бірақ шетелдік тәжірибеде қолданылатын еңбек қатынастарының барлық шаралары, атап айтқанда, қаржыландыру бағдарламалары қолжетімді емес. Соған қарамастан кешендегі міндеттерді шешу ауылдық жерлердегі әлеуметтік-еңбек саласындағы ахуалды жақсартуға айтарлықтай әсер етуі мүмкін.

Қазақстанда соңғы онжылдықта ауылдағы еңбек ресурстарын трансформациялау жалпы құрылымдар мен құрылымдық өзгерістерге, сондай-ақ жаһандық экономикалық дағдарыстың әсеріне байланысты ел экономикасында объективті үдерістерге сәйкес дамыды. Соңғы онжылдықта еңбек саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру айқын әлеуметтік басымдыққа ие болып, ауылдық жерлерде еңбек ресурстарын жұмыспен қамтуды тұрақтандырудың маңызды факторына айналды. Еңбек ресурстарын жаңғырту процесінде өндірісте пайдаланудың негізгі аспектілерінің әлеуметтік және еңбек қатынастарына әсер ететін маңызды өзара байланыс бар: еңбек бөлінісі және қызметкерлер арасындағы ынтымақтастық; жұмыс орындарын ұйымдастыру және оларға қызмет көрсету; жұмыс әдістерін рационализациялау; жалақы және ынталандыру; қауіпсіз еңбек жағдайларын жасау; біліктілігін арттыру және т.б.

Еңбек және әлеуметтік-еңбек қатынастарын зерттеудің осы әдістемесін пайдалану әлеуметтік-еңбек қатынастарының эволюциясын талдап қана қоймай, сондай-ақ әлеу-

меттік және еңбек қатынастарын қалыптастырудың әр түрлі әдістерін, сондай-ақ оларды дамыту және жетілдіру бағыттарын негіздеуге мүмкіндік береді.

Ауылдық жерлерде айтарлықтай білім беру әлеуеті бар болса да, тек 22%-ы мамандық бойынша жұмыс тапқан. Бұл еңбекке деген қазіргі сұраныс негізінен ауылдық еңбек ресурстары үшін бос жұмыс орындарымен қамтамасыз етпейді, сондай-ақ өндірістік қуаттардың үздіксіз тозуын ескере отырып, жаңа және заманауи жұмыс орындарын құру қарқынын, инновациялық экономиканың қажеттілігін қанағаттандырмайды. 2017 жылы білікті аграршыларға деген сұраныс кәсіпорындармен ұсынылған бос орындар санынан 2 есе жоғары болды. Ауылдық жерлердегі жұмыссыздардың еңбек нарығында бос жұмыс орындарының тек үштен бірі ғана бар.

Білім беру деңгейін жұмыссыздықпен қарым-қатынас тығыздығы арқылы көрсету қажет, өйткені көші-қон құрылымында білікті кадрлардың эмиграциясы мен ауылдық жерлердегі біліктілігі төмен, оралмандардың иммиграциясының беталысы сақталуда. Ауыл экономикасында экономикалық өсудің басталғанына қарамастан, эмигранттардың бар болуы, жеке оқу орындарының кадр дайындау деңгейінің төмендігі, жастардың қарапайым жұмысшы кәсібі бойынша оқуға тілек білдірмеуі ауылдық жерлердегі білікті және біліксіз еңбек тапшылығының ықтималдылығын күшейтеді. Сондықтан, ауыл халқының жұмыссыздық қаупі елеулі түрде жоғары болып саналады.

Сонымен бірге, ауыл шаруашылық өндірісін техникалық және технологиялық жаңғырту қажеттілігі жұмыс күшінің сапасына және оның кәсіби білімдеріне деген талапты күшейтеді. Көптеген ауыл шаруашылық кәсіпорындарында қызметкерлердің басым бөлігін құрайтын егде жастағы топтардың қызметкерлері көбінесе жаңа талаптарға жеткілікті дайын емес деп тану керек. Ауылдық жерлерде жұмыспен қамту және мансаптың өсу аясы өте тар. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қызметкерлерінің көпшілігі үшін, меншік нысанына қарамастан, олардың кәсіби бойынша өзін-өзі дамытуы ерлер үшін механик және әйелдер үшін мал фермасының жұмысшысы немесе диқаншысы кәсібімен шектеледі. Осы орайда, қалада өмір сүру жағдайы бәсекеден тыс болып табылады, кәсіптер, мамандықтар мен лауазымдар қалада әлдеқайда кең ауқымды қамтиды. Сондықтан, ауыл тұрғындарының ауылда өмір сүруіне тек қана оның жеке меншік жерінің бар болуы себеп болуы мүмкін. Сондай-ақ, ол ауылда өмір сүру салтының жақтаушысы, тұрақты жұмыспен және тұрақты табыспен қамтамасыз ететін болуы мүмкін.

Баға бағдарларының өзгеруі және ауылдағы еңбек ресурстарының артықшылықтарының өзгеруі, салыстырмалы түрде кейбір тұрғылықты жерлердің салалары мен кәсіптерінің беделінің артуы, жас мамандарды тартуға және агроөнеркәсіптік кешен мекемелерінде ұрпақтардың сабақтастығы мәселелеріне нұқсан келтіреді.

Ауыл шаруашылығының жұмысшыларының әлеуметтік енжарлығы төмен жалақымен түсіндіріледі. Ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылғандардың ауыл халқының санының үштен бірін құраса, еңбекақы деңгейінің өсуі жалғасып келе жатқан басқа салалардың ішінде соңғысы болып қалуда. Он жыл ішінде ауыл шаруашылығы өндірісінде жұмыспен қамтылғандар саны бірдей еңбекақыға ие өнеркәсіптік жұмысшылар санынан 2 есеге артық.

Сондықтан, ауылдық еңбек ресурстарын сапалы түрдегі тұрақты өндірісінің маңызды факторларының бірі – олардың өмір сүруіне қалыпты жағдай жасау болып табылады. Ауылдық жерлердегі өмір сүру деңгейі мен өмір сүру сапасының арасында әлеуметтік-экономикалық айырмашылықтар бар: мектепке дейінгі мекемелердің, мәдени және спорттық нысандардың жетіспеушілігі: медициналық мекемелердің 71%-ы бейімделген үй-жайларда, 189 білім беру мекемесі апатты ғимаратта орналасқан, 92 мектепте сабақ 3-4 ауысымда өткізіледі; ауыл халқының 32%-ы ғана орталықтандырылған сумен жабдықтауға қол жеткізе алады; автожолдардың 20% күрделі жөндеуді қажет етеді. Ауылдық аумақтарды дамыту бағдарламаларын іске асыру жылдарында даму әлеуеті жоғары ауылды елді-мекендер саны 109 бірлікке, ал дамудың орташа әлеуеті 433-ке артты.

Әлеуметтік жаңғыру және республиканың инновациялық даму стратегиясы өмір сүру сапасын жақсарту, халықтың табиғи өсуі және көші-қонның жағымды сальдосының өсуіне негізделген халықтың өсуі басты басымдық болып табылатын демографиялық саясатты жүзеге асыруды болжайды.

Ауылдағы еңбек ресурстарының болашақтағы саны демографиялық процестерді дамытуға негізделген. Соңғы жылдары дамыған табиғи және көші-қон өсуін есепке алатырып, демографиялық ахуалдың анықталған үрдістеріне сүйенсек, ауыл халқының саны 2020 жылы 8%-ға артады.

Болжамдық есептеулер, сонымен қатар, ауылдық жерлердегі экономикалық процестерге: өндірісті техникалық және технологиялық жаңғыртудың инновациялық процестерін көрсететін ауыл шаруашылық өндірістің өсуі, қараусыз қалған бос жерлерді шаруашылық айналымына тартуға байланысты қалпына келтіру процестері, топырақ құнарлылығын арттыру бойынша жұмыстарды

кеңейту, жаңа заманауи жұмыс орындарын құруды талап ететін инфрақұрылым объектілеріне құрылысын және қайта құру бойынша мәдени техникалық іс-шаралар жүргізу; халықтың қалаға шоғырлануы және ауылдағы жұмысқа қабілетті халықтың көші-қонының жоғарылығы саладан артық жұмыс күшін босатуға сүйемелдеуге мүмкіндік беретін, ауылшаруашылық өндірісіне жоғары білікті мамандар қажеттілігіне ықпал ететін ауылдағы кәсіпорындардың шағын нысандарының іскерлік белсенділігіне байланысты қамтамасыз етіледі. Жас шамалары бойынша халықты болжамдық бағалауда мынандай факторлар ескерілген: еңбекке жарамды халықтың саны зейнеткерлік жаспен шектеледі, еңбекке қабілетті халықтың бір бөлігі экономикалық белсенді еңбек ресурстарының құрамына кірмейді, олардың құрылымдағы өзгерістері жұмыс жасындағы халықтың өсуін жартылай өтейді және оның белсенділігі төмен бөлігінің санын азайтады. Атап айтқанда, болашаққа жасалған демографиялық болжауға сүйенсек, еңбекке жарамды жастағы адамдар саны шамалы төмендейді деп күтіледі. Ретроспективалық беталыстар еңбек жасына толмаған халықтың болашақтағы өзгерістерін бағалауға мүмкіндік бермейді. Сонымен қатар, осы категорияның жалпы мөлшері айтарлықтай ауытқулармен бірге, ауылдың жалпы еңбек ресурстарының көле-мін елеулі түрде өзгерте алмайды.

Ауылдың әлеуметтік-еңбек және экономикалық әлеуеті бірлігінің қайта өндірісі үшін ауыл халықының өмір сүруінің ең маңызды салаларын (өндірістің, экономикалық, әлеуметтік, мәдени, тұрмыстық) қамтитын өндірістің және әлеуметтік инфрақұрылымның ажырамас бөлігі болып табылады.

Болжамдық кезеңде ауыл тұрғындарының өз бетінше жұмыспен қамтылуы шағын бизнес түрінде кеңейтіледі, үй шаруашылықтарының жаңадан ашылған қайта өңдеу кәсіпорындарымен еңбек ресурстары кеңейе түседі. Қызметтердің түрлі салаларын дамыту үрдісі жоспарланады: кафелер, қонақ үйлер, киім-кешек пен тұрмыстық заттарды жөндеу жұмыстары, жанармай құю станциялары және т.б.

Ауыл шаруашылығындағы өндірістен күтілетін жұмыстарды босатулар еңбек өнімділігін арттыру, егістік және жануарларды өсірудің еңбек қарқындылығын төмендету, сондай-ақ шаруа қожалықтарын шоғырландыру бойынша ұйымдастырушылық және экономикалық шараларды дамытумен бірге жүреді. Босатылған қызметкерлерді жұмыспен қамтудың ұсыныстары ауылдық жерлердегі ауыл шаруашылық өндірісімен де, сонымен бірге ауылшаруашылық саласында жұмыс істемейтін де шағын және орта кәсіпорындар болуы мүмкін. Ауылдық жерлердегі

кішігірім кәсіпорындардың даму бағыттары, олардың саны мен қызметкерлері жылдан-жылға артып келеді. Ауыл шаруашылығы саласына жатпайтын қызмет түрлерінің қатарында ұлттық көркем және халықтық қолөнер, ауылдық туризмді дамыту және т.б. іс-шаралар ұлттық қолөнерді жаңғыртуда маңызды рөл атқарады [4].

Біздің есептеулерге сәйкес, ауылдық жерлерде еңбек тапшылығының мәселесі шаруа қожалықтарының әлеуетін барынша тиімді пайдалану тұрғысынан мамандарға қажет болған жағдайда өте қиын болмауы мүмкін. Осылайша, олардың мысалында, ұзақ мерзімді болашақта жоғарыда аталған факторларды ескере отырып, ауылдық жерлердегі еңбек ресурстарының құрылымы қалай өзгеретінін бағалауға болады.

Қорыта айтқанда, «еңбек ресурстарының» және «еңбек» ұғымдарының негізгі айырмашылықтары ауылдық еңбек ресурстарының теңгерімінің болжамдық есептеулерін әзірлеу үшін қажетті. Бұл мақалада 2020 жылға дейінгі еңбек ресурстарының құрылымын өзгерту процестері, оларды есептеу әдістемесіндегі өзгерістер және әлемнің дамыған елдерінің еңбек ресурстарына деген қажеттіліктерін болжамдаудың түрлі тәсілдері зерттелді.

Ауылдық жерлерде еңбек ресурстарын қалыптастыру жағдайын бағалау олардың сандық сипаттамаларын жақсарту үрдісін көрсетті. Еңбек ресурстарының белсенді бөлігінің резерві ретінде экономикалық жағынан белсенді және белсенді емес халықтың үлесі ауылдағы еңбек ресурстарының құрылымында қалады. Еңбек ресурстарының өзара құрылымында ауыл шаруашылық қызметкерлерінің санын қысқарту үрдісі байқалады, олардың қызметтері (құрылыс, сауда, көлік және байланыс және т.б.) өсуде. Экономикалық белсенді еңбек ресурстарының құрылымында жұмыспен қамту мәртебесі бойынша өз бетінше жұмыспен қамтылған халықтың басым бөлігі қалады, ауыл шаруашылығында ең көп жұмыс істейді.

Еңбек ресурстарының сандық және сапалық сипаттамаларына әсер ететін маңызды факторлардың бірі олардың өмір сүру деңгейінің төмендігі мен жағдайлары болып табылады. Ауылдық жерлерде еңбек ресурстарының сапалық сипаттамаларының өзгеруінің баяу қарқыны еңбекке жарамды жастағы адамдар санының артуы мен хаотикалық еңбек көші-қонының жоғары дәрежесіне әкеледі. Тек соңғы үш жылда жыл сайын 20 мыңға жуық ауылдық еңбек ресурстары бір аймақтан екіншісіне ауысып келе жатқан белсенді ұтқырлықпен айналысты. Монографиялық және әлеуметтанулық зерттеулер экономикалық өсу ауылдағы әлеуметтік дамудың кешенді бағдарламасын жүзеге асыруда

